TÓTH LEVENTE*

REFORMÁTUS NEMESÉK UDVARHELYSZÉK ÉS AZ UDVARHELYI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE IGAZGATÁSÁBAN (17–19. SZÁZAD)

Kulcsszavak: *református egyház, református nemesség, református elit, egyház és nemesség kapcsolata, egyházi és világi közigazgatás, egyházgondnokok, egyháztámogatás, Udvarhelyi Református Egyházmegye*

Írásomban Udvarhelyszék és az Udvarhelyi Református Egyházmegye történetében meghatározó szerepet játszó református családok és személyek hivatali tevékenységét, közigazgatási és egyházügyi munkáját vizsgálom a 17. századtól a 19. század közepéig. Célom a törvényhatóságon belüli tevékenység, a karrier állomásainak bemutatása. Kutatásaim során felhasználtam a szék közigazgatás-történettel kapcsolatos adatait, ezt összevettem az egyházmegyei adminisztráció forrásanyagával. Megpróbáltam minden olyan információt figyelembe venni, ami e kapcsolat jellemzőit, sajátosságait rögzíti és dokumentálja. Olyan eseteket elemeztem, amelyek rávilágítanak egy-egy személy vagy család egyházigazgatásban való részvételére, amelyben a laikus elem az egyházi vezetők döntéseinek befolyásolója (személyi ügyek, közigazgatási és peres ügyek), de azokra is kiterjesztettem figyelmemet, akik az egyháznak a világi hatalommal való kapcsolatában közvetítőként, egyházi ügyintézőként játszanak szerepet (a vármegyei gyűlekezetek ügyintézését segítő kurátorok).

BETHLEN JÁNOS, A FEJEDELMI BIZTOS

Egyházigazgatási kérdésekben intézkedő nemesek a 17. századi egyházi forrásanyagban bukkannak fel legkorábban. Tevékenységük nem kimondottan az egyházmegyei közigazgatás körébe tartozik, inkább a fejedelemség országos (egyház)politikájának részeként értelmezhető. Az 1638-as dési gyűlést követően jószágvesztés terhe alatt tulajdonképpen kötelezték a szombatos vallás követőit, hogy a négy bevett felekezet valamelyikére térjenek. A kivizsgálások, vallatások és felekezeti összeírások Erdély-szerte elkezdődtek, minek következtében nemcsak a szombatos vallás követői, de az unitáriusok is nemegyszer célponttá váltak. Az intézkedések végrehajtásában fontos szerepet játszottak a református nemesség képviselői, fellépésük nagy-

* Tóth Levente, dr. (1978), történész, egyháztörténész. Doktori disszertációját 2012-ben védte *Református egyház és nemesség Udvarhelyszéken (16–19. század)* címmel. Kutatási területei: a református egyház története (17–19. század), egyházi és laikus elit kapcsolata, oktatástörténet. Fontosabb munkái: *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye történeti katasztere*. I–IV. Kvár, 2008–2012 (társ-szerző/szerkesztő); *A Sepsi Református Egyházmegye történeti névtára 1900-ig*. Gondolat, Bp., 2013; *Szolgából nemes. Egyházi karrierlehetőségek a Bethlen család környezetében*. Iskolakultúra XXI. 2011. aug–szept.

mértékben hozzájárult egy-egy település felekezeti viszonyainak meghatározásához, gyakori átrendeződéséhez. Az Udvarhelyi Református Egyházmegye területén Bethlen János említendő ebben a tekintetben.

A későbbi kancellár és történetíró Erdély egyik leggazdagabb főura volt, kiemelkedő támogatója a református egyháznak és iskolaügynek. A század negyvenes éveiben többnyire Kisbúnon tartózkodott. II. Rákóczi György idejében táblai ülnök, majd 1656-tól küllőmegyei főispán, 1657-től fejedelmi tanácsos, 1660-tól Udvarhelyszék főkapitánya. Élete utolsó szakaszában kancellári teendőit többnyire Keresdről látta el. Az udvarhelyszéki reformátusságért kifejtett tevékenysége kapcsán többnyire iskolaalapító és főgondnoki érdemeinek kiemelésével és méltatásával foglalkoztak. Egyháztörténeti szempontból azonban legalább ilyen fontosságú és jelentőségű munkát végzett a szék területén több alkalommal is fejedelmi biztosként.

Az Udvarhelyi Református Egyházmegye területén Héjjasfalván, Székelykeresztúron, Székelymuzsnán, Szenterzsébeten, a két Solymosban és Böződön folytattak kivizsgálásokat. Ezek a későbbi törvénygyűjteményben, az *Approbatae Constitutiones* I. rész I. cím 7. c.-ben leírtak szerint folytak: minden vegyes felekezetű településen, ahol csak egy templom volt, a négy bevett vallás tagjaiból álló bizottság helyszíni vizsgálatát követően a számbeli többséget alkotó felekezet (*maior pars*) kezébe került a templom és az egyházi vagyon, ugyanakkor a kisebbségben lévő más vallásúak (*minor pars*) részére elrendelték egy újabb építését a két felekezet közös erőfeszítésével.

A héjjasfalvi református-unitárius vitát 1639-ben említették először egy vallatás során.¹ A falubeli reformátusoknak ekkor még nem volt saját lelkészük, de a fejedelem augusztus 25-én kiadott levelében védelméről biztosította őket. Nemsokára biztosokat küldött a két felekezet tagjainak összeszámlálására, református részről Bethlen Jánost. Következő évből Rákóczinak két levele is fennmaradt, egyiket Bethlennek címezte, másikat a négy felekezetet képviselő küldötteknek. Előbbiben közvetlen hangnemben fejezte ki meglegedettségét a végbevitt „connumeratio” miatt (dicsérte Bethlent, amiért a nemes embereket nem egy, hanem két személynek számolták), második levelében pedig utasította a négy biztost, hogy az összeírást ismételjék meg, és a többséget alkotó felekezetnek a templomot és parókiát adják át. A biztosok 1640. március 29-én kelt levelükben jelentették, hogy a templomot átadták a reformátusoknak. Bethlen ekkor már nem szerepelt az összeírók között, helyette más tekintélyes református személy – Csulai György fejedelmi udvari pap – írta alá a Rákóczinak címzett levelet.² A reformátusok kezére átment egyházi javak és vagyon mellett a fejedelem a falubeli dézsmát is a kálvinista lelkésznek adományozta, a vármegye tiszti karát pedig ennek teljesítésében való segítségnyújtásra kötelezte.

1 KONCZ József: *A héjjasfalvi orthodoxus és unitárius atyafiaknak tusakodása a XVII. században*. Keresztény Magvető XIX(1884). 27–32. Itt található meg a Héjjasfalva kapcsán felhasznált többi irat is.

2 A bizottság tagjai Csulai mellett Daniel János udvarhelyszéki alkapitány, Tiboldi Tamás, a segesvári polgármester és Benedekfy Tamás. Lásd *A vargyasi Daniel család közpályán és a magánéletben*. Szerk. VAJDA Emil. Franklin Nyomda, Bp., 1894. 158–159. (a továbbiakban *A vargyasi Daniel család*)

A héjjasfalvi ügy „megoldása” után újabb felekezeti viták rendezését bízta Bethlenre a fejedelem. Ezúttal a muzsnai³ és székelykeresztúri⁴ vallási villongások lecsillapításában vett részt. Fennmaradtak a biztosok helyszíni vizsgálódásairól készült beszámolók 1642. július 29-i és 30-i keltezéssel. A muzsnai beszámoló egyebek között megemlíttette, hogy a faluban háromnegyed arányban unitáriusok és egynegyed arányban reformátusok laknak, ezért a meglévő templom az unitáriusok kezén maradt. Ugyanakkor kötelezték a többségi felekezetet, hogy a „minor pars” számára templomot építsenek, melynek költségeit negyed részben viseljük is. A következő évben már júniusban jelentette Geleji püspök, hogy a muzsnaiak nem építettek templomot, a mulasztásért pedig Daniel Jánost, a szék unitárius alkapitányát okolta levelében.⁵ Július 29-én a korábbi bizottság ismét Muzsnába érkezett, és látván, hogy az unitáriusok nem építettek, megpróbálták a templomot lepecsételni. Az unitáriusok ennek ellenálltak, élükön a helyi és környékbeli lelkészekkel. Bethlenék így dolgavégezetlenül távoztak a helyszínről. Közös jelentést küldtek a fejedelemnek, de Bethlen augusztus 6-án,⁶ 15-én és szeptember 18-án személyes levélben is beszámolt a muzsnai eseményekről. A tudósítást követően a fejedelem 1644. január 15-én öt pontban rendelkezett a muzsnai unitáriusok és reformátusok közötti viszály elcsendesítése végett: az unitáriusok építsenek új templomot a reformátusok számára; mellé parókiát és mesteri házat; amíg elkészül, addig a templomot közösen használja a két felekezet; a harangot mindenki szabadon használhassa; az új templom – amennyiben nem lesz elfogadható a reformátusok számára – az unitáriusoké marad, a meglévő pedig a reformátusoké lesz. Két év telt el, mire ismét utasításban fordult a fejedelem Bethlenhez, hogy ellenőrizze, teljesítették-e a muzsnai unitáriusok a fejedelmi rendelkezéseket. Ugyanebben a levélben arra is utasította őket, hogy a keresztúri lakosokat is számolják össze, és a templomot azoknak adják át, akik többen vannak. A Bethlennek írt levél Fogarasban kelt 1646. február 12-én. Április 11-én ismét levelet intézett hozzá, melyben újfent Muzsnára és Keresztúrra küldte, a „complanálandó dolgokat” végrehajtani. Mindkét küldötti beszámoló április 18-án készült Székelykeresztúron. Muzsnáról jelentették, hogy az unitáriusok a templomot és parókiát nem építették fel, és, hogy új határidőnek 1647. Szent Mihály napját (ti. szeptember 29) tűzték ki. Székelykeresztúron pedig ugyanezen a napon a két felekezet között megosztották az egyházi vagyont és az épületeket is: a „nagy templom” a reformátusoké, a „kis templom” az unitáriusoké lett.

1646 végére tulajdonképpen a muzsnai maradt az egyetlen megoldatlan kérdés. Hamarosan azonban ennek végére is pont került. A fejedelem már 1647 tavaszán felszólította a helybeli unitárius lelkészt a parókiáról való kiköltözésre, majd 1648-ban egy másik bizottság a régi templomot a reformátusoknak engedte át. Ekkor Bethlen már nem volt tagja a helyszínen intézkedő küldöttségnek, de Udvarhelyszék főkapitányaként más vitás ügyek eligazításánál is felbukkant, melyekben szintén a református egyház érdekeit képviselte. 1666. március 11-én

3 Az itteni felekezeti harc iratainak egy részét lásd KONCZ József: *A muzsnai orthodox és unitárius atyafiak tusa* a XVII. században. Keresztény Magvető XIX(1884). 94–97. Az iratok másik része: Udvarhelyi Református Egyházmegye Levéltára (a továbbiakban UREL), Régi iratok, 16/1/a, 16/9, 16/13, 16/14, 16/15 alatt.

4 Az itteni felekezeti ellentétekre és megoldására: UREL, Régi iratok, 13/2, 16/10, 16/21, 16/22.

5 *A vargyasi Daniel család* 178–179.

6 UREL, Régi iratok, 16/19.

jelen volt abban a bizottságban, mely az Udvarhely városi református és katolikus eklézsiák között a temetőút használata miatt kialakult vitában keresett megoldást.⁷ Határozatukban a katolikus ekléziát kötelezték, hogy a reformátusoknak tisztességes feljárást biztosítsanak a temetőbe. Négy nap múlva már Szederjesen tevékenykedett, ahol azért vizsgálódtak, mert Jósika István helybéli birtokos a református lelkészről megtagadta a dézsmát.⁸ Hosszas vizsgálat folyt – „majd estve feléig fárasztván őkegyelmek bennünköt” –, mire végső határozat született. A hat oldalas vizsgálati jegyzőkönyv a következő ítélettel zárult: „...az elvett dézma readjudicáltatik az orthodoxa ecclesianak.”⁹

A kancellár ismerte és figyelemmel követte az egyházmegyében történő eseményeket, országos politikusként, befolyásos főemberként részt is vett a felmerült problémák megoldásában. Már egészen fiatalon, 27 évesen fejedelmi biztostként járt el a héjjasfalvi unitáriusok és reformátusok ügyében, majd később, immár tapasztalt és tekintélyes politikusként olyan kényes kérdések megoldását irányította, ahol egyes birtokosok, vagy éppen az udvarhelyi katolikusok ellen kellett intézkednie. Szepe és egyháza iránt végzett munkája csak úgy értékelhető teljességében, ha ezeket a momentumokat is hozzáillesztjük patrónusi és főgondnoki tevékenységéhez.¹⁰

SZÉKI FŐKIRÁLYBÍRÓK ÉS ALSÓBB HIVATALNOKOK

Bethlen János mellett mások is meghatározó szerepet játszottak a szék és az egyházmegye történetében. A 17. század közepére az udvarhelyszéki nemes családok közül a Danielek és Ugronok konszolidálták hatalmukat a székben.¹¹ Ennek kézzelfogható bizonyítékait a legfontosabb széki hivatalok megszerzése is jelentette. 1633-ban Ugron Pál kezébe került a szék

7 A Székelyudvarhelyi Református Egyházközség Levéltára, Régi iratok, 35. (a továbbiakban UREkL)

8 UREL, Régi iratok, 23/14. Az országgyűlés Szederjesre vonatkozó cikkelyét lásd *Erdélyi országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Transsylvaniae, 1540–1699.* Szerk. SZILÁGYI Sándor. XIV. MTA, Bp., 1889. 29.

9 UREL, Régi iratok, 23/3.

10 Hasonló ténykedései más területen, így Küküllő vármegyében is ismeretesek. Ő a Nagyteremi református egyház alapítója és fenntartója. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MOL), P 56, Bethlen cs küküllővári lt, 111. cs, 239; *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere IV. 1638–1800. Maroscsapó–Vámosgálfalva.* Szerk. BUZOGÁNY Dezső–HORVÁTH Iringó–KOVÁCS Mária Márta–ŐSZ Sándor Előd–SÍPOS Dávid–TÓTH Levente. Koinónia, Kvár, 2012 (Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania I/4). 288.

11 BALOGH Judit: *Székely karrierlehetőségek a kora újkor kezdetén = Uő: Székelyföldi karrier.* *Az udvarhelyszéki nemesség hatalomszerzési lehetőségei a 16–17. században.* L'Harmattan–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, Bp., 2011. (a továbbiakban BALOGH 2011) 228. Balogh Judit a Daniel család birtokát, Dobót Udvarhelyszéken lokalizálja, Bögöztől északra. A család birtoka azonban nem ez, hanem az Erdőfüle szomszédságában található Dobó pusztá birtok (prédium) lehetett. Lásd BALOGH Judit: *A vargyasi Daniel család karrierjének kezdetei a 16–17. század fordulóján* = BALOGH 2011. 40–56.

főkirálybíróága,¹² majd nem sokkal később II. Rákóczi György Daniel Ferencet ajánlotta ugyanerre a tisztségre 1653-ban.¹³ A Danielek ezzel egy olyan dinasztia alapját tették le, amely a 18. század közepétől a század végéig meghatározó volt Udvarhelyszék történetében. Korda Zsigmond¹⁴ és Gyulafi László¹⁵ után előbb id. Daniel István, majd ennek fia, ifj. István 1788-ig tartották kezükben a szék sorsát.¹⁶ Vagyonának, műveltségének és nem utolsósorban családi kapcsolatainak köszönhetően id. István kiváló viszonyt ápolt korának református főnemességével és az egyház vezetőivel egyaránt. Lányát, Polixéniát ifjabb Wesselényi Istvánhoz adta feleségül. Főkirálybírói tisztségében 1745-ben erősítette meg Mária Terézia.¹⁷ A főtishti kinevezés gyakorlatilag egész életre szólt.¹⁸ Bár a széki gyűléseknek helyet adó épület már 1733-ban felépült Udvarhelyen,¹⁹ a már kinevezésekor idős főkirálybíró (1684-ben született) hivatali munkáját többnyire Vesszősről vagy Vargyasról intézte, utóbbi helyen többször is gyűlésezett a szék előjárósága. 1760-tól fiát is bevonta az adminisztratív munkába, István „coadministrátor”-nak történt kinevezését örömmel nyugtázta.²⁰ Segítői a székben református részről Borsai Nagy István alkirálybíró, Dályai Kándó Ferenc nótárius és Kerekes Pál adószedő voltak.²¹ Borsai azonban 1763-ban a Folytonos Tábla felállítása ellen szervezett lázadás résztvevőjeként börtönbe került, ahol következő évben meg is halt. Bizalmi embere volt Danielnek, mert az 1750-es években – betegsége akadályozván a szék gyűlésén való megjelenésben – őt bízta meg az elnöki feladatok ellátásával.²²

Kényes kérdést jelentett a felekezeti alapon fölálló tiszti kar megfelelő összetételének kialakítása. Már a kinevezést követő években szembesült Daniel a katolikusok részéről érkező nyomásgyakorlással és az intrikáktól sem mentes támadásokkal. 1747-ben a szék katolikus nemesei azzal vádolták, hogy szándékosan mellőzi őket a hivatalok odaítélésekor.²³ A panaszt a gyulafehérvári kanonok is jelezte a királybíróknak küldött levelében, megfontoltságra és a katolikusok iránti tiszteletre szólítva fel Danielt.²⁴ Daniel válaszában alapos indokokkal alátá-

12 *Székelv. Oklevéltár. I–VIII.* Kiad. SZABÓ Károly–SZÁDECZKY Lajos–BARABÁS Sámuel. Kv–Bp., 1872–1934. IV. 247. (a továbbiakban SzOkl)

13 *A vargyasi Daniel család* 211–212.

14 Az 1720-as években volt a szék főkirálybírója. SzOkl VII. 300.

15 Az 1730-as évektől főkirálybíró, 1745-ben lemond a hivatalról, 1754-től udvari kancellár. SzOkl VII. 387; NAGY Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal*. IV. Pest, 1858. 484.

16 PÁL-ANTAL Sándor: *Székelv. önkormányzat-történet*. Mentor, Marosvásárhely, 2002. 132.

17 DANIEL Gábor: *A vargyasi Daniel család eredete és tagjainak rövid életrajza*. Franklin Társulat, Bp., 1896. 216.

18 HERMANN Gusztáv Mihály: *Náció és nemzet. Székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig*. Teleki László Intézet–Pro-Print, Csíkszereda, 2003. 67. Főkirálybíróként éves fizetése 1000 ft. volt. A keresztúri és udvarhelyi alkirálybíró 150–150 ft-ot, a bardócszéki pedig 80 ft. fizetést kapott. Uo. 71.

19 Uo. 64.

20 Román Nemzeti Levéltárak Kolozs Megyei Osztálya, Kolozsvár (a továbbiakban RNLtKol), Wesselényi cs. zsibói lt – F 250, 287. cs, 24.

21 RNLtKol, F 250, 288. cs, 353–355.

22 RNLtKol, F 250, 289. cs, 101.

23 RNLtKol, F 250, 437. cs, 74–75.

24 „...és fődirectioja alatt valóokban a regnans religiot respectálni, hogy e színnü despectusban (megvetés, lenézés), mint mostan találatik, továbbra ne maradjon, annál is inkább, mivel találatnak ollyas capax

masztva magyarázta meg a helyi viszonyokat minden valószínűség szerint alig ismerő kano-noknak, hogy miért nem lehet Bardócszéknek katolikus alkirálybírója, miért nehéz megfelelő személyt találni adószedőnek.²⁵ Válaszának stílusa, megfontolt és körültekintő, ugyanakkor határozott jellege a pozíciójának teljes tudatában és teljes felelősségében eljáró hivatalnok fellépését mutatja: visszautasítja az ellene felemlgetett vádakat, határozottan kijelenti, hogy nem hajlandó a katolikus előljáró ajánlásainak engedni. Az esetről a gubernátornak is beszámolt, levelében a székben és a környező törvényhatóságokban fennálló állapotokat is jelezte, szavaiból az igazságérzetében megsértett főúr kesergő panaszja olvasható ki.²⁶ Daniel tehát világosan tudta, hogy hivatalát akkor végzi jól, ha körültekintően jár el, és a szék minden előkelőjével jó viszonyt ápol, de tekintélyének erejét is ismerte. Körültekintően járt el akkor, amikor bizalmasa, Borsai Nagy István alkirálybíró tanácsára adószedői hivatalra a katolikusok jelöltjei közül Török Eleket jelölte, mert „... hazánknak méltóságos gubernátora és cardinalis columnai, úgymint méltóságos catholicus püspök és thesaurarius őexcellenciaik recommendályák...”,²⁷ de tekintélyét vetette latba akkor, amikor Kerekes Pál kérésére megintette a katolikus alkirálybíró, Török Pált, amiért az zaklatta a reformátusokat.

Utóda, István nevű fia, nemcsak hivatalát, hanem vezetési modorát is örökölte.²⁸ Nevéhez fűződik a szék házának építtetése 1768–1772 között.²⁹ 1783-ban guberniumi tanácsos lett, rövid idő múlva azonban lemondott a hivataláról és visszavonultan élt 1788-ban bekövetkezett haláláig.³⁰

Szigethi Gyula Mihály a 19. század elején a Danielekről ma már közzismert mondással kezdte Udvarhelyszék Daniel-korszakának summázását – az Isten az égben, Mária Terézia Bécsben, Daniel István a székben – majd így folytatta: „... munkásságának köszöni lételet a piac közepén épült reformátusok temploma, és az azzal általellenben csak 12 lépésnyire fekvő három emeletű reformatum nemes collegium négy oldalra készült gyönyörű épülete belső szép curiajával egybe.”³¹

subjectumok, akik inspector commissariusságot, notariusságot és más színű hivatalt is akárholott is végben vihetnek, nevezet szerint Szombatfalvi László és János uraimék, nemkülönben Nagy András uram notariusságra nem utolsó, ezekben azért ott való catholicusoknak nyújtandó vigasztalásokat csálthatatlan reménység alatt recommendálok...” RNLtKol, F 250, 437. cs, 72, 73v.

25 RNLtKol, F 250, 437. cs, 76–78.

26 „... amely statusban helyeztette és hagyta volt az én méltóságos praepotens antecessorom székünkben a catholicus atyafiakat, nemcsak megtartottam őkegyelmeket abban, hanem szép számmal meg is bővítettem, vicetisztet pedig többet egynél ob difficultates insuperabiles nem tehettem. De bizony mi reformátusok panaszkodhatnánk inkább efélékről, mert nemes Háromszéken annyi sok szép florens nemességből négy vicekirálybírák között egy reformatus sincsen, négy notariusok között edgyetlen edgy akadott meg, Küküllő vármegyében éppen hasonlóképpen.” RNLtKol, F 250, 437. cs, 79–80.

27 RNLtKol, F 250, 289. cs, 68, 71.

28 HERMANN: i. m. 68.

29 Uo. 100.

30 DANIEL: i. m. 273–287.

31 SZIGETHI Gyula Mihály: *Székely-Udvarhely, a nemes székely nemzet anyavárossának leírása*. Felső Magyarországi Minerva IV(1828). 2. sz. 1745.

A szék hivatalnoki apparátusának Daniel utáni névsora Szigethi munkáiból rekonstruálható.³² A város és a szék történelmi eseményeinek kortárs megörökítője igen gazdagon dokumentálta korának eseményeit. Feljegyzése szerint ifj. Daniel István után a csíki Sándor családból származó László volt a szék főkirálybírója, őt gróf Bethlen János követte 1792-ig, majd Dályai Kandó Mihály. Ezután előbb rangidősként, majd választott főtisztként Henter Antal vezette a széket 1824-es haláláig. Ügyvivőként ezt követően a rangidős alkirálybíró, Ugron János látta el az adminisztrációs feladatokat, aki később kinevezést is kapott. Közülük Sándor és Henter nem volt református. Az alsóbb hivatalnokok közül reformátusok voltak ebben az időben Lukácsfi László, Ugron János (†1832) és Sebesi István alkirálybírók, valamint Ferenczi István nótárius.

Láthatóan két meghatározó időszaka volt az udvarhelyszéki reformátusság 17–18. századi történetének. Első a Bethlen János tevékenységével, egyházügyi intézkedéseivel csúcsosodott, mely a fejedelmi hatalom nyílt református-párti intézkedéseinek eredménye. Ezekben az évtizedekben kristályosodott ki a református egyház alapszervezete az ország több, vallásilag heterogén vidékén – köztük az udvarhelyi egyházmegye dél-nyugati peremén –, és vált a 17. század végére meghatározó felekezetté. A következő század protestánsok számára kedvezőtlen időszakában egyértelműen a Danielek megjelenése hozott változást. Tekintélyről, műveltségről, fejlett politikai érzékről tanúskodó fellépésükkel nemcsak a reformátusokat nyerték meg, hanem az egész szék lakosságát. Udvarhely és a környék reformátusai számára szimbolikus jelentőségű volt a 18. század második felében megvalósított építkezés-sorozat: 1770–1773 között hathatós anyagi támogatásukkal épült a kollégium új épülete, majd 1780–81-ben a főtéri református templom. A főkirálybíró és főgondnok Daniel a Mária Terézia elveivel szakító és új politikát meghirdető József trónra lépését követően azonnal kihasználta az új helyzet kínálta lehetőségeket.

GIMNÁZIUMI ÉS EGYHÁZMEGYEI GONDNOKSÁG

A szék és az egyházmegye tekintélyes református családai jelen voltak az egyházmegye és az udvarhelyi református gimnázium gondnoki karában is. Személyük az egyházi eljárók mellett a sikeres érdekképviseletet jelentette. Az 1671. évi nagyenyedi zsinat hagyta jóvá az udvarhelyi gimnázium törvényeit, melynek III. pontja kimondta, hogy az iskola gondnokaivá két személyt válasszanak a világiak közül és hármat az egyháziak részéről (az udvarhelyi lelkész és az egyházmegyéből mellérendelt másik két lelkész). Ezen öt személyen kívül a gondnoki testület tagja volt mindenkor a Bethlen család egyik képviselője is.³³ A világi és egyházi személyekből álló kettős gondokság azonban 1709-ben megszűnt, az ekkor kinevezett iskolai gondnokok közül kimaradtak az esperesek és a papok.³⁴

32 Uo; Uő: *Nemes Udvarhely-Szék statisztikai leírása*. Nemzeti Társalkodó 1831. 1. félév. 40, 46–48, 53–56, 62–71, 73–78, 81–88.

33 GÖNCZI Lajos: *A székelyudvarhelyi ev. reform. kollegium múltja és jelene*. Becsek Nyomda, Székelyudvarhely, 1895. 8.

34 SIPOS Gábor: *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668–1713–(1736)*. EME, Kvár, 2000 (ETF 230). 60.

Az iskolai és egyházmegyei gondnokok hatáskörét a Főkonzisztórium 1713-ban történt átszervezése alkalmával szabályozták először írásban. Legfontosabb előírásai az esperesekkel és kollégiumi tanárokkal való egyetértést és együttműködést hangsúlyozták, az egyházi épületek és vagyon pontos nyilvántartását és felügyélését.³⁵ Bár konkrétan sosem szabályozták, hogy az udvarhelyi kurátorok iskolai vagy traktust illető ügyekben tevékenykedjenek-e, már az 1709-es gondnoklista egyik változatában az iskolához „és az egész székbeli ecclesiához” nevezték ki őket.³⁶ Világos tehát, hogy az iskola felügyelői egyben az egyházmegyei ügyek vitelével is foglalkoztak.

Az udvarhelyi iskola első kurátora maga az alapító Bethlen János kancellár volt, aki 1670-től haláláig viselte e hivatalt.³⁷ Őt a források szerint valószínűleg Pál és Sámuel követték, mindketten 1678 után. 1697-ben Pál fiát, Jánost nevezték ki, aki haláláig, 1712-ig töltötte be e funkciót. Mellette viselt iskolai felügyelő gondnokságot Borbély János.

1709-ben a Főkonzisztórium újjászervezésekor Bethlen Jánost, Korda Zsigmondot, Nagy Zsigmondot és Ugron Jánost nevesítették az iskola és az egyházmegye kurátoraiként. Az Egyházfőtanács 1713-ban történt második átszervezésekor Ugron János helyett Teleki József neve szerepelt. 1729-től Nagy Zsigmond halála után Nemes Mátyás került az iskola gondnoki székébe. 1733-ban gróf Bethlen Sámuel és id. Ugron János viselték a főkurátorságot, majd 1736-tól három évtizeden keresztül (1765-ben bekövetkezett haláláig) Bethlen Imre vezette az udvarhelyi iskola ügyeit. 1744-től az enyedi kollégium kurátorságát is rábízták, ezért Bethlen Dávid lett segítője. 1745-ben Daniel Istvánt beiktatták főkirálybírói hivatalába, ezzel párhuzamosan a főkurátorságot is viselte. A század közepétől egyre pontosabb névsor maradt fenn, Borsai Nagy István, Kerekes Pál, Ferenczi Pál, Sebesi Miklós, Borsai Nagy József, Dályai Kandó Mihály és Lukácsfi László neve bukkan fel a gondnokok soraiban, majd 1768-tól ifj. Daniel István szerepel 1788-ig főkurátorként. Őt 1788–1795 között gróf bethleni Bethlen János követte, ez idő alatt Ferenczi György és Ugron János alkurátorok voltak. 1796-tól Bethlen János mellé Dályai Kandó Mihályt is beesktették főkurátorrá, mivel előbbi Árokaljára költözött, így távol került az egyházmegyétől.

35 POKOLY József: *Az erdélyi református egyház története*. V. Bp., 1904. 32–33. Idézi: SIPOS: *i. m.* 77.

36 SIPOS: *i. m.* 60.

37 A gondnokok és algononokok névsorának összeállítása során a következő forrásokat használtam: Kiss Ferenc: *A székely-udvarhelyi ev. ref. collegium történelme*. Székelyudvarhely, 1873; GÖNCZI: *i. m.*; SIPOS: *i. m.* Az itt található névsorokat összevettem és kiegészítettem a következő levéltári állagok adataival: UREL, UREkL; Román Nemzeti Levéltárak Hargita Megyei Osztálya, Csíkszereda, Udvarhelyi Református Kollégium lt – F 39; Egyházi anyakönyvek gyűjteménye – F 47; Borsai Nagy és Ugron cs lt – F 351; Ugron cs lt – F 447; RNLtKol F 250; Wesselényi cs hadadi lt – F 460; Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár, az Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára (a továbbiakban FőkLt). A Bethlen család tagjainak biográfiájához: LUKINICH Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*. Athenaeum, Bp., 1927; MOL, Bethlen cs birtokjogi iratai – P 55, 56; Bethlen cs birtokigazgatási és gazdálkodási iratai – P 1951; Bethlen Miklós és felesége Rhédey Júlia iratai – P 1952; Bethlen József és felesége Kemény Krisztina iratai – P 1953; Bethlen Pál és felesége Teleki Sára iratai – P 1954; Családtagok iratai – P 1955; Vegyes iratok – P 1961. Ezen kívül NAGY: *i. m.*; PÁLMAY József: *Udvarhelyszék nemes családjai*. Székelyudvarhely, 1900; Genealógiai Füzetek: családtörténeti folyóirat címekkel és leszármazási táblákkal. 1903–1913. (a továbbiakban GenFüz)

Toldalagi László 1800-tól hat éven keresztül volt főkurátora az udvarhelyi reformátusoknak, kurátorként segítették munkáját Gyulai Ferenc, Sebesi Sámuel és Ugron János. Ez utóbbi később főkurátor is lett. Toldalagi halála után Bethlen Imre vette át az egyházmegye igazgatását, mellette új algonodnokként Ferenczi István jelenik meg. A Bethlenek főkurátorságát 1812-től gróf Bethlen Sándor folytatta, mellé 1821-ben nevezték ki ugyancsak főgonodnoknak Kemény Miklóst. 1821-től a két algonodnok Székely Sámuel és Lukácsfi János volt. 1848-ig még három főgonodnok volt az udvarhelyi reformátusoknak: Bethlen Domokos 1828–1849, gróf Teleki Domokos 1833–1856 és gróf Bethlen János 1838–1859 között, mellettük Sebesi István, Fronius Imre, Donát József és ifj. Sebesi István vállalt részt az egyházmegye és iskolák ügyeinek felvígázásában.

<i>Főkurátorok</i>		<i>(vice)kurátorok</i>	
<i>Név</i>	<i>Időszak</i>	<i>Név</i>	<i>Időszak</i>
Bethlen János	1670–1678		
Bethlen Pál, Bethlen Sámuel	1678–		
Bethlen János, ifj.	1697–1712	Borbély János	1697–
		Korda Zsigmond	1709–1712
		Petki Nagy Zsigmond	1709–1729
		Ugron János	1709–
		Nemes Mátyás	1729–1746
Bethlen Sámuel, Ugron János, id.	1733-tól		
Bethlen Imre	1736–1765	Borsai Nagy István	1746–1764
Bethlen Dávid	1744-től		
Daniel István	1745–1774	Kerekes Pál	1768–1776
Bethlen János	1765–1788		
		Ferenczi Pál	1768–1779
		Sebesi Miklós	1772–1788
Daniel István, ifj.	1768–1788	Borsai Nagy József	1776–1791
		Dályai Kandó Mihály	1776–1796
Bethlen János	1788–1812	Lukácsfi László	1787–1808
		Ugron Pál	1787–1801
		Ferenczi György	1788–1794
		Ugron János	1788–1794
Dályai Kandó Mihály	1796–1797	Borsai Nagy István	1791–1805
Toldalagi László	1800–1805	Sebesi Sámuel	1802–
Gyulai Ferenc	1800–1806	Ugron János	1805–1832
Bethlen Imre	1806–1816	Ferenczi István	1808–1821
Bethlen Sándor	1812–1838	Donát József	1814–1844
Kemény Miklós	1821–1828	Székely Sámuel	1821–
		Lukácsfi János	1821–1845
Bethlen Domokos	1828–1849	Sebesi István	1828–1849

<i>Főkurátorok</i>		<i>(vice)kurátorok</i>	
<i>Név</i>	<i>Időszak</i>	<i>Név</i>	<i>Időszak</i>
Teleki Domokos	1833–1856	Fronius Imre	1844–1847
Bethlen János	1838–1859	Kis Sámuel	1845–
		Sebesi István, ifj.	1845–1874

Az Udvarhelyi Református Egyházmegye és az udvarhelyi református kollégium gondnokainak névsora 1848-ig

A Református Főkonzisztórium főgondnokai hagyományosan az országos „nagypolitikában” edződött és fontos pozíciókat viselő református főnemesek közül kerültek ki. Hozzájuk hasonlóan az egyházmegyék felügyelő kurátorságát is többnyire a törvényhatóságok magasabb tisztségeit betöltő református előkelők viselték. Az iskolaalapító Bethlen Jánosról már korábban szó volt. 1668-tól Miklós fia vette át tőle a szék főkapitányságát, akit 1691-ben kancellárrá választottak. Miklós testvére, Sámuel előbb Küküllő vármegye főispánja, majd Marosszék kapitánya. Az ifjabb János a kuruc szabadságharc idején fejedelmi táblai ülnök volt. Ezt a pozícióját haláláig megtartotta. Borbély János 1703–1704-ben Udvarhely város bírójaként tevékenykedett. A gondnokok közt szereplő Korda Zsigmondot Apor István fogadta örökbe, így udvarhelyszéki birtokainak örökösévé vált, 1709–1733 között a szék főkirálybírója volt, a Fiafalván lakó Nemes Mátyás alkirálybíróként segítette munkáját. Petki Nagy Zsigmond az országos politikában játszott szerepet a 18. század legelején, 1703-ban a moldvai vajdánál járt követségben.³⁸ Karrierjéről több adat nincs, 1715-ben az egyházak és iskolák vagyonvizsgálatára rendelt főkonzisztórium bizottság tagja. Algondnok, majd főkurátor volt idősebb Ugron János, akiről mindössze annyit sikerült kideríteni, hogy a szék országgyűlési követeként vett részt a Rákóczi szabadságharcot követően. Bethlen Sámuel jelentős karriert futott be, 1748 után guberniumi tanácsos lett, majd 1755-ben az erdélyi református eklézsiák és iskolák főkurátoraként halt meg.

Bethlen Imre három évtizeden keresztül vezette az udvarhelyi kollégium ügyeit, 1747-től kővárvidéki főkapitány, 1752–1755 között Doboka vármegye főispánja, 1754-től pedig guberniumi tanácsos volt. Vele egyidőben id. Daniel István töltötte be az iskola és egyházmegye főkurátori tisztségét, őt előbb segítőként, majd főgondnokként 1768-tól azonos nevű fia követte. Mindketten egyben a szék főkirálybírói hivatalát is viselték. Az idős Danielt egyházügyi munkájában is segítette az alkirálybíróskodást viselő Borsai Nagy István (1751–1764), mohai Kerekes Pál királyi adószedő és országgyűlési követ, Sebesi Miklós alkirálybíró és Ferenczi Pál. A Danielek mellett a Bethlenek részéről főkurátor volt Bethlen János.³⁹ A Danielek mellett tevékenykedő kurátorok közül Borsai Nagy József és Dályai Kandó Mihály a közigazgatás alsóbb hivatalában működtek, mindketten Táblai ülnökséget viseltek, utóbbi később főkirálybíró lett.

38 Kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Ms 1788. *Petki Nagy Pál perceptio pecuniarum [s egyéb naplójegyzetek] 1702–1703.* f. 160–161.

39 FőklT, 2/1796.

Ifj. Daniel István 1784-ig viselte a főkurátori hivatalt, ekkor guberniumi tanácsossá nevezték ki, melyet haláláig viselt. Az iskola főgondnokaként Bethlen János követte (nem azonos az 1788-ig gondnokságot viselt Jánossal), akit 1790-ben főkirálybírónak is beiktattak, majd Árokljára költözött, ezért a már említett Kandó Mihályt nevezték ki 1795-ben főgondnoknak. Kettejük főgondnoksága alatt Lukácsfi László és Borsai Nagy István alkirálybírók, Ferenczi György széki nótárius, Ugron János széki ülnökök voltak az egyházi ügyekben segítők. Ugron Pál pedig nem más, mint a homoródszentmártoni református eklézsia újjászervezője. Toldalagi László 1800-tól 6 éven keresztül volt főkurátora az udvarhelyi reformátusoknak, királyi kamarás, 1806-ban hunyt el. Főgondnoktársa Gyulai Ferenc volt, algondnokként Sebesi Sámuel, Udvarhelyszék főkirálybírója és Ugron János alkirálybíró segítették.

Toldalagi halála után Bethlen Imre vette át az egyházmegye igazgatását. Az egyházmegye és a kollégium főgondnokságát egyaránt ellátó Bethlen család képviselője 1812-ben Kükküllő vármegye főadminisztrátora lett, ezért értesítette az egyházfőtanácsot, hogy elfoglaltságai miatt az egyházmegyei főgondnokságról lemond, viszont kollégiumi gondnoki tiszttét megtartja. A megüresedő hivatalra Bethlen Sándort ajánlotta, aki többnyire Kisbúnun tartózkodott, tehát az egyházmegye területén.⁴⁰ A Főkonzisztórium Imre mellé kinevezte Sándort is. Mellettük Ferenczi István udvarhelyszéki főjegyző, Donát József fehérvármegyei alispán és 1821-től Székely Sámuel, Sepsiszek alkirálybírója tevékenykedett. 1821-től viselt főkurátori tiszteket Kemény Miklós aranyosszéki főkirálybíró, aki az ügyek gyors intézésében volt hasznára az egyháznak, a Főkonzisztórium székhelyéhez lévén közel lakhelye. A Bethlen Sándor kérésére kinevezett újabb főgondnok mellé Lukácsfi János adóbeszedő (duló) került vicekurátorként. 1848-ig még három főgondnok neve ismert: iktári Bethlen Domokos királyi kamarásé, Teleki Domokosé és Bethlen Jánosé, a későbbi udvarhelyszéki képviselőé. Gondnokként Sebesi István udvarhelyszéki alkirálybíró, Fronius Imre, Kis Sámuel és ifj. Sebesi István, Udvarhely vármegye főjegyzője vállalt részt az egyházmegye és iskolák ügyeinek felülvizsgálására.

Világosan látszik, hogy a főkurátori kinevezések gyakorlatilag ugyanakkor születtek, amikor az illető személy fontos törvényhatósági tisztséget nyert el, így például Korda Zsigmond, id. Daniel István, Dályai Kandó Mihály mondhatni azonnal főkurátor lett, amint a Főormányszék elfogadta jelölésüket és megerősítette őket hivatalukban. Rajtuk kívül tulajdonképpen a szék összes református vallású alkirálybírója megtalálható az egyházmegye felügyelő gondnokainak listáján. Magyarazatként a 17. századvégi főhatalomváltással bekövetkezett fordulat szolgál. A Habsburg berendezkedéssel az országos politika vezető tisztségeit betöltő református nemesi elit és velük együtt, illetve rajtuk keresztül, a saját érdekeit érvényesítő református egyház így próbálta megőrizni pozícióit a katolikus egyházat nyíltan támogató bécsi udvarral szemben. Az országos főtisztségekbe a 18. században bekerült református főurak és a törvényhatósági hivatalokat elfoglaló társaik lettek az erdélyi református egyház legfőbb támaszai a korábbi fejedelmi hatalmat némiképpen helyettesítő Főkonzisztóriumon keresztül.

40 FőkLt, 132/1812.

CSALÁDI KAPCSOLATOK, ROKONSÁGI HÁLÓK

Az egyházmegye világi vezetésében helyet foglaló személyek és családok között szoros családi kötelékek, rokonsági kapcsolatok működtek, ami az évszázadok során hálózatok, csoportok kialakulásához vezetett. Feltérképezéséhez a már említett források adatait használtam fel. Legkorábbi példát a Bethlen és a Borsai Nagy család szolgáltatta. Bethlen János legkisebb fia, Sámuel ugyanis 1684-ben ülte menyegzőjét Keresden Borsai Nagy Tamás lányával, Borbálával. A család másik ágából származó Elek már korábban feleségül vette Borsai Tamás másik lányát, Klárát,⁴¹ így Sámuel és Elek sógorságba kerültek. A 18. század elején kurátor Nemes Mátyás felesége Ugron Borbála (apja az algondnok János testvére, Ferenc) volt, kettejük gyermekei közül Júliát a szintén gondnok Korda Zsigmond azonos nevű fia vette feleségül, míg másik lányuk, Klára férje épp a főkurátor Bethlen Sámuel lett.

1. tábla: Rokoni kapcsolatok az egyházmegye gondnokai között (I.)

A későbbi főkurátorokat és gondnokokat is meglehetősen szoros családi szálak fűzték egymáshoz. Mindenekelőtt a Sebesi – Borsai Nagy – Ugron rokonság szembetűnő. Sebesi Miklós Borsai Nagy Klárával házasodott, tőle született fia Sebesi István, ennek fia az ifj. István. Az 1802-től algondnok Sebesi Sámuel Borsai Nagy István egyik lányát vette nőül,⁴² míg Ugron János királybíró a másik lányát jegyezte el.⁴³ Tovább erősítette e kapcsolatrendszer, hogy Ferenczi István algondnok neje Sebesi Ágnes lett, valamint az is, hogy a főgondnokká előlépett Dályai Kandó Mihály Ugron lányt vett feleségül.

41 LUKINICH: i. m. 360.

42 FőklT, 44/1802.

43 FőklT, 82/1805.

2. tábla: Rokoni kapcsolatok az egyházmegye gondnokai között (II.)

Id. Ferenczi György gondnok Lukácsfi Ilonával házasodott, tehát a Ferenczi család rokonsága kiterjedt a Sebesi és a Lukácsfi családokra is. A 19. század elején főgondnok Toldalagi László személye sem számít meglepőnek, hiszen felesége, Anna abból a Korda családból származik, akik közül Zsigmond az egyházmegye kurátora volt a 18. század elején.

A rokonsági szálakkal körbezárt református elit, amely egyidőben a törvényhatóság fontos tisztségeit is kézben tartotta, komoly súllyal tudta képviselni érdekeit, érvényesíteni akarátát, akár egyházi kérdésekben is. Politikai funkciójuk, közigazgatásban való jártasságuk és nem utolsósorban felkészültségük pedig fontos kiegészítője volt a képnek.

Az esetek túlnyomó többségében csak olyankor történt személyi változás a gondnokságon belül, amikor azt kellőképpen indokolt okok követelték meg: betegség, öregség, haláleset, az egyházmegyéből való elköltözés, más hivatali elfoglaltság. A kurátorságot haláláig viselte az arra kinevezett személy, a feladat felvállalása tehát egyrészt egyházuk iránti elkötelezettségük jele volt, másrészt megtiszteltetést és kötelezettséget is jelentett viselőjének. Az is szinte szabályszerű volt, hogy a megyei szintű egyházkormányzásban való részvétel feltételét a törvényhatósági tisztség (széki fő- vagy alkirálybíró, jegyzői hivatal; vármegyei ispánság, alispánság stb.) viselése jelentette, tehát egyfajta szelekciós szempontként érvényesült a vidék politikai életében való aktív részvétel.

Tevékenységük, feladatkörük szerteágazó volt, ugyanakkor gyakran ellentmondásokkal tele, főleg a gyakori funkcióhalmaz miatt. Gondnoki munkájuk során egyrészt az egyházmegye és iskola vagyoni, közigazgatási, fegyelmi és más belső ügyeiben hoztak döntéseket, ők közvetítették az Egyházfőtanács és az egyházmegyei lelkészi vezetés között, de ők álltak kapcsolatban a törvényhatóság képviselőivel is. A többszörös hivatalviselés következményeként fordult elő, hogy a gondnokságot viselő személy – széki, vagy vármegyei hivatalnok minőségében – gyakran intézkedett olyan kérdésekben, végrehajtott olyan felsőbb utasítást, melyek nem feltétlenül egyházuk érdekét szolgálták. Szemléletes példa id. Daniel István főkirálybíró-

nak 1778-ban Kovásznai István espereshez címzett levele,⁴⁴ melyben tudósítja az egyházmegyét vezetőjét, hogy a papi és kántori özvegyek a továbbiakban nem mentesülnek a katonai adókirívás alól.

A 19. században megszorodtak az egyház peres ügyei. Főleg a javadalmak visszatartása, a dézsma elmaradása, a kölcsönök és kamatok be nem fizetése jelentett problémát. A sorozatos bírósági ügyekben az egyház részéről a kurátorok vettek részt. Néhai Bethlen Sámuelné Nemes Klára a fiatalfalvi papnak adományozott dézsmajövedelmet, ezt az utódok nem fizették, emiatt per indult az örökösök ellen. Az egyházmegyét felperesként Bethlen Sándor főgondnok képviselte, alperesként vett részt benne néhány Bethlen János főkurátor özvegye, Wesselényi Zsuzsa és Kemény Lajos, az enyedi egyházmegye főkurátora. Az 1814-től 1831-ig elhúzódozó bírósági ügy pikantériáját az érintett személyek közötti kapcsolatok jelentették, hiszen az özvegy Wesselényi Zsuzsa néhány férje, a korábbi főgondnok egyben Bethlen Sándor nagybátyja volt, özvegy Kemény Lajos mint másik alperes pedig az enyedi egyházmegye főkurátora.⁴⁵

A gondnokok és felügyelők feladata többnyire az eklézsiák és iskolák vagyoni ügyeinek igazgatása és felvigyázása volt. A Daniel István főkurátorságával kapcsolatos iratok között ennek minden részlete megtalálható. Évente bekérte magához a gimnázium számadásait, majd leveleiben módosításokat, kiegészítéseket, javításokat követelt a perceptortól.⁴⁶ Gondja volt az iskolában tanuló diákokra is, maga jelölte ki az általa felállított alapítványra az alumnusokat, előzetesen kikérve a professzorok véleményét azok jelleméről, előmeneteléről.⁴⁷ Kis Gergely halálát követően a felmerült személyi problémák során is fontos szerepet játszott. Megpróbálta Csernátóni Sámuel rábírní a megüresedett professzori állás elfoglalására, de az elutasította a felkérést, így Benkő József és Bodola Sámuel került a gimnáziumba.⁴⁸

A Főkonzisztórium kérésére a gondnokok rendszeresen beszámoltak a gimnáziumban lezajlott vizsgákról, a diákok tanulási előmeneteléről és felkészültségükről.⁴⁹ Jelentést tettek minden alkalommal, amikor bármiféle javítást vagy felújítást végeztek a kollégium épületén, így 1750. szeptember 22-én Borsai Nagy István egyenesen Lázár János konzisztóriumai főgondnoknak számolt be az építkezésekről, majd 1781-ben, mikor az iskola újjáépítését határozták el, ugyancsak a többséghez fordultak a szükséges engedély beszerzéséért.

A fegyelmi ügyeket is figyelemmel kísérték: a kihágások és törvényszegések minden esetben kivizsgálással és a többséghez intézett jelentéssel zárultak. Így történt 1761-ben, mikor Daniel István főkurátor hosszas levélben panaszolta az akkori professzor, huszti Körösi József részegeskedéseit és felesége kicsapongó életét, egyúttal elmozdítását is követelte.⁵⁰ Málnási Dávid petki lelkész magaviseléséről is jelentést küldött fel Bethlen János, melynek folyamodványaként felszólították a vétkest életének törvények szerinti folytatására.⁵¹ 1821-ben a kol-

44 UREL, Régi iratok, 41/1/1.

45 A per részletei: UREL, Régi iratok, 9/5–9/22.

46 RNLtKol, F 250, 446. cs, 14–15, 71–72.

47 RNLtKol, F 250, 446. cs, 85–86, 254, 257–258.

48 RNLtKol, F 250, 446. cs, 267, 269–270, 271–272.

49 FőkLt, 87/1775. – patakfalvi Ferenczi Pál inspector kurátor jelentése, ill. FőkLt, 139/1776 – Borsai Nagy József beszámolója a vizsgákról.

50 FőkLt, 67/1761.

51 FőkLt, 116/1788.

légium professzorai levélben fordultak Bethlen Sándorhoz, mert a perceptori munkát Arдай Pál már évek óta rosszul végezte. A felmerült problémát Bethlen jelentette is a felsőbbséghez, amely nyomban kérte Arдай számadásainak kivizsgálását, és elrendelte Ferenczi Istvánnak⁵² vicekurátori hivatalból való felmentését.

A felügyelő kurátorok rendszeresen részt vettek a parciális zsinatokon, az itt hozott döntésekbe azonban ők nem folyhattak bele. Erre az egyházmegye másik fóruma, a tractuale consistorium, adott lehetőséget számukra. Az Udvarhelyi Egyházmegye egyetlen konzisztórium-i jegyzőkönyve az 1776–1796 közötti időszakból maradt fenn, üléseinek jegyzőkönyveit olvasva néhány általános megjegyzésre és következtetésre nyílik lehetőség.⁵³ Ezeken a gyűléseken jelen volt az egyházmegye legmagasabb szintű egyházi és világi kormányzata, az esperes és a jegyző néhány tekintélyesebb lelkésszel, az egyházmegye főkurátora és vicekurátorai. Rajtuk kívül megjelent a kollégium felügyeletével megbízott gondnok, és rendszeresen jelen voltak az iskola professzorai is. A napirendi pontok között többnyire azok az ügyek szerepeltek, melyek később a kurátori felterjesztések alkalmával a Főkonzisztórium elé kerültek: iskolai ügyek, vagyoni ügyek, eklézsiák számadásai, adósok, adósságok, kurátori kinevezések és néhány esetben lelkészekkel, iskolamesterekkel kapcsolatos személyi ügyek. Hatáskörük többnyire gazdasági, pénzügyi és iskolai kérdésekre korlátozódott.

A világi elem befolyását jelzi, hogy a '80-as évek második felétől a konzisztóriumot leginkább a „vármegye háza”, „praetoralis ház”, azaz a törvényhatóság gyűléseinek helyet adó épületben bonyolították le. Szervezetét, működését és hatáskörét 1783-ban fektették le. A március 14-i gyűlésen Daniel István főkurátor, Borsai Nagy József és Dályai Kandó Mihály vicekurátorok, Kis Gergely professzor és Arдай Sámuel udvarhelyi lelkész jelenlétében első napirendi pontként szerepelt a traktus konzisztóriumának felállítása.⁵⁴ Ugyanitt nevesítették a szervezet összetételét is.⁵⁵

Mindössze ez az egyetlen, csonka konzisztórium-i jegyzőkönyv maradt fenn az egyházmegye levéltárában, de ebből is jól körvonalazható az egyházigazgatás szervezeti felépítése: az egyházmegyei szinten működő parciális zsinat (személyi, fegyelmi és tanfegyelmet érintő kérdések, házassági ügyek fóruma) mellett a 18. század második felében megjelent az egyházmegyei konzisztórium, mely többnyire vagyoni és iskolai ügyekkel foglalkozott. A konzisztóriumnak a lelkészi rend ügyeibe kevés beleszólása volt, viszont utóbbi súlya csak kevésbé esett latba a vagyoni ügyek kezelésénél és kézbe tartásánál. Az egyházmegyei zsinat fellebbezési fóruma az évente összeülő generális zsinat volt, a Főkonzisztórium pedig az egyházmegyei kurátorok jelentései és beszámolóai alapján hozta meg intézkedéseit, tájékozódott. Természetesen egyik sem volt kizárólagos, a konzisztórium-i gyűléseken folyamatos a lelkészi rend jelenléte, de ugyanígy mindig figyelemmel kísérte a zsinat munkáját is valamelyik felügyelő

52 Ferenczi a számvevő Arдай sógora volt, és 700 forinttal tartozott a gimnáziumnak.

53 UREL, Régi protokollumok, I/4. – jegyzőkönyvtöredék borító nélkül, fűzve, utolsó lapjai rongálódva.

54 UREL, Régi protokollumok, I/4. 19–20.

55 Világi tagok (assessor consistorialis) a kurátorok mellett: Ugron Pál, Borsai Nagy István, Lukácsfi László, Ferenczi György, Jeddi Pál, Dályai Kandó István. Egyháziak: Kis Gergely professzor, Kovásznai Csorja István esperes, Huszár Mihály nótárius, Baktsi László, Arдай Sámuel, Benkő Mihály, Jósza János, id. Baktsi László, Sándor János, Kis András, Lőrinczi Márton és Kövecsi István lelkészek.

gondnok. Buzogány Dezső szerint már a 17. században kialakult az egyházi igazgatás azon struktúrája, mely a nemesi rend és a közigazgatási szerkezet mintáját követte.⁵⁶ A párhuzamba állított generális zsinat–országgyűlés, egyházmegye–vármegye (ez esetben szék), egyházmegyei gyűlés (parciális zsinat)–székgyűlés mellett a 18. században megjelent a vegyes, világi és egyházi összetételű egyházmegyei konzisztórium, ami működését és összetételét tekintve talán az Egyházfőtanács szervezetéhez hasonlítható leginkább.

Az egyházmegye és gimnázium felügyelő kurátorai kivétel nélkül olyan nemes családokból származtak, akik a szék területén birtokkal rendelkeztek. Egyházi hivatalviselésük szoros összefüggésben állott a politikai életben betöltött szerepükkel. A főkurátorok jelentős részének nem volt állandó lakhelye a törvényhatóságban. Az egyházmegyei gondnokok és algondnokok azonban kivétel nélkül az egyházmegye területén éltek, és ott is tevékenykedtek, a helyi viszonyok kiváló ismerői voltak. A megyei szintű vezetésben részt vállaló személyek és családok között gyakorta alakult ki házasság, így eléggé szoros rokoni szálak, ezzel együtt rokonsági csoportok jöttek létre. Az egyházi hivatalt viselő, rokonsági kapcsolatban lévő személyek – politikai funkcióikkal hátuk mögött – jelentős befolyásoló tényezőt képviseltek és egyben a református egyház biztos támaszát jelentették a 18. század protestáns-ellenes politika körülményei között.

THE REFORMED NOBILITY IN THE ADMINISTRATION OF UDVARHELY SEAT AND OF THE REFORMED DIOCESE OF UDVARHELY (17–19TH CENTURIES)

Keywords: *reformed church, reformed nobility, reformed elite, church–nobility relationship, ecclesiastical and secular administration, church curators, founding, Reformed Diocese of Udvarhely*

The study focuses on the activity of the calvinist nobles that had a high impact on both the secular and the ecclesiastical life and administration of Udvarhely Seat and of the Reformed Diocese of Udvarhely. It shows the level of their implication in the administration and in the government of the ecclesiastical offices, and details the existing relationships between different families, and their social network. It details different personal careers, and studies cases that show the implications of persons or of whole families in the life of their church.

56 KOLUMBÁN Vilmos József: *A Sepsí Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei. Aldoboly – Zálán.* Református Teológiai Intézet, Kvár, 2005 (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 3). 5.

NOBILI REFORMATĂȚI ÎN ADMINISTRAȚIA SCAUNULUI ODORHEI ȘI A PROTOPOPIATULUI REFORMAT DIN ODORHEI (SECOLELE XVII-XIX)

Cuvinte-cheie: *biserică reformată, nobilime reformată, elită reformată, relația biserică–nobilime, administrație ecleziastică și laică, curatori de biserici, fundații, Protopopiatul Reformat Odorhei*

Studiul își propune să urmărească implicarea nobilimii calviniste în administrarea Scaunului Odorhei și a Protopopiatului Reformat Odorhei. Detaliază aportul personalităților calviniste cu influență majoră în viața politică a scaunului în administrația și conducerea forurilor bisericești diecezane, și trece în revistă relațiile de rudenie existente între membrii elitei laice. Prezintă totodată cariere personale și analizează cazuri care reflectă devotamentul unor persoane, respectiv familii față de Biserica Reformată, precum și participarea lor în administrația instituțiilor bisericești.